

E levélanyagnak igen fontos irodalomtörténeti értéke van, minthogy Kuncz Aladárnak szinte egy évtizeden át meghatározó szerepe volt a romániai magyar irodalom mozgalmában. Először – 1923-1928-ban – az Ellenzék, majd – 1929-1931-ben – az Erdélyi Helikon szerkesztőjeként szervezte az irodalmi életet, buzdította és sürgette az írótehetségeket, s tartott fenn szoros kapcsolatokat a modern magyar irodalom legjobb hazai képviselőivel, elsősorban a Nyugat íróival. Útnak indított leveleiből a nemzetiségi irodalom „hőskorának” – az irodalomalapítás évtizedének – küzdelmes története is kiolvasható. Sorra látjuk testet öltetni az erdélyi magyar irodalom olyan, nagy fontosságú eseményeit, mint az Ellenzék 1923-as történelmi elbeszéléspályázata, amely az Erdély múltjába tekintő szépirodalom kezdeményezője volt, vagy az 1929-ben szervezett „Vallani és vállalni”-vita, amely éppen a történelmi érdeklődést kívánta felváltani a társadalombíráló kisebbségi realizmus igényeivel. Kuncz Aladár levelezése igen fontos irodalomtörténeti dokumentumokat tartalmaz, ezek a dokumentumok a nemzetiségi irodalom tartós intézményeinek kialakulásáról tudósítanak, így például Kemény János báró 1926. június 17-i levele hívja meg első alkalommal a marosvécsi várkastélyba az erdélyi magyar irodalom jeles személyiségeit, a Kolozsvárott 1926. október 22-én készült megállapodás az Erdélyi Szépművés Céhnek az erdélyi magyar írók tulajdonába való átadásának tervét rögzíti, a Babits Mihályhoz intézett 1929. július 31-i Kuncz Aladár-levél pedig éppen az Erdélyi Helikon szerkesztésének átvételét jelenti be.

Ez a levél világítja meg Kuncz Aladár szerkesztői célkitűzéseit is: „Az Erdélyi Helikon – írja a frissen kinevezett szerkesztő – erdélyi, s éppen ezért teljesebb mértékben egyetemes jellegű, mert mint kisebbségi irodalomnak a szócsöve, kénytelen már létfenntartó okból is egyetemes távlatokat keresni.” Ez a szerkesztői elképzelés a Nyugat hagyományos igényességét állítja példának a kolozsvári folyóirat elé, az Erdélyi Helikon

mégis más akar lenni, mint a Nyugat. Hogy miben látja a folyóirat különleges hivatását, azt egy másik – 1929. november 27-én keltezett – levélben világítja meg Kuncz Aladár. „Az az irodalmi mozgalom – szögezi le –, amelyet én az Erdélyi Helikonban kezdeményeznék, azt hiszem, semmiféleképpen sem érintené a Nyugat köreit még erdélyi terjeszkedésében sem (. . .) Mi is egy koncentrációt csinálunk, csakhogy ezt elsősorban az utódállamok és a külállamok magyar íróira alapítjuk (. . .) Nálunk tehát a tényleges termelés az erdélyi és a másik két utódállambeli írók műveiből telik ki, s a program egyetemesége vonatkozik minden területen lakó magyarság íróira.” Ennek a nagyra látó szerkesztői elgondolásnak a jegyében vette fel Kuncz Aladár a kapcsolatot a szlovákiai és a vajdasági magyar irodalmak képviselőivel, s indította meg a folyóiratban a „Fiatal magyarok” ankétját, amelynek keretében négy ország ifjú magyar írói – Magyarországról József Attila, Ilyés Gyula, Ignotus Pál, Hevesi András, Romániából Dsida Jenő, Balázs Ferenc, Jancsó Béla, Ormos Iván, Csehszlovákiából Györy Dezső, Darkó István, Jugoszláviából Csuka Zoltán, Fekete Lajos – fejtették ki nézeteiket az új magyar irodalom feladatairól. Ennek a nemzeti egyetemesre és európai igényességre törekvő szerkesztői koncepciónak a hatékonyabb érvényesülését a fátum akadályozta meg. Kuncz utolsó évei igen feszített munkában teltek, az Erdélyi Helikon szerkesztése mellett dolgozott *Fekete kolostor* című regényes emlékiratán is, s alighogy biztos kritikai és közönségikert aratott műve megjelent, alattomos betegség végzett vele. Olyan irodalmi folyóirat, amely az ő elképzelésében körvonalazott következetességgel képviselné az egyetemes magyar irodalom ügyét, azóta sem létezik. A többi között ez a szüntelenül érzékelhető hiány is a kolozsvári szerkesztő szellemi örökségének időszzerűségére utal.

Pomogáts Béla

BARTA JÁNOS: ÉVFORDULÓK

Tanulmányok és megemlékezések. Akadémiai K. Bp. 1981. 442 l.

Barta János nagyszabású új kötete az életműnek a *Költők és írók* (1966) meg a *Klasszikusok nyomában* (1976) c. tanulmánygyűjtemények által fémjelzett szemléleti és műfaji törekvéseit folytatja, fejleszt tovább. Többségükben a hetvenes években keletkezett írások tartalmaz,

gyakran – erre utal a cím is – „alkalmiakat”, évfordulóra készült megemlékezéseket, melyek között azonban elvéve sem akad rögtönzészzerű vagy elsietett, kiereletlen. Az önmagához hű folytonosság egyik jele, hogy irodalomelméleti, esztétikai és poétikai kérdésekben az idős tudós

természetes öntudattal épít évtizedek során kialakított és közzétett koncepcióira, lélektani (karakterológiai) elveire-módszerére, értékelméleti stúdiumaira, romantikafölfogására, a lírai realizmusról szóló dolgozatára, az epikus perspektíva és dimenziók teóriájára. Tematikai érdeklődését változatlanul a XIX. század, kivált a második fele köti magához a legerősebb szálakkal, de Adyról, Tóth Árpádról, Thomas Mannról stb. szóló tanulmányai nem kevésbé mély és huzamos szellemi kapcsolatról, rétegzett olvasói, kutatói élményről tanuskodnak.

Bővül és árnyalódik, bár ugyancsak a váratlan újat kezdés gestusa nélkül, a tanulmányok műfaji spektruma. Műelemzés, kötet- vagy pályaszakasz-értelmezés, élménykörök és művek szembesítése (Vajda „szerelemi lírája”, Ady „vallásos élménye”), „költői arckép”, az „írói világ” ismertetése – ezek és a hasonló változatok egyfajta paradox monográfia-ellenesség jellegzetességében találkoznak; a látszólagos ellentmondás onnan ered, hogy a szerző monografikus tudás birtokában választja, mintegy az összefoglalás helyett, a problémafölvetés, a továbbgondolás kockázatosabb s kevésbé látványos útját, hogy őnzetlenül, de izgatott kutató szellemének sugallatát követve, másokra hárítsa a végleges kidolgozás, a teljességre törő dokumentálás és kifejtés föladatait. Új fejleményként jelenik meg néhány tudománytörténeti megemlékezésben és önéletrajzi fejezetben a szubjektívabb megközelítés, az emlékiratszerű vagy vallomásos mozzanat, a pálya fordulatait és tanulságait belülről megvilágító önkomentálás. Ha a kötet végül is változatosabb, tarkábban csillogó együttes hatást kelt az olvasóban, mint elődei, akkor e benyomás semmiképpen sem párosul a szétszórtság, az ötletburjánzás karakterjegyével, amelyre Barta önkritikus szerénységgel utal, hanem a „vérbeli irodalmár” intellektuális mohóságát jelzi, akinek számára „minden nagy író, minden nagy költő vonzó örvényt jelent” (410).

Bevallott belső elégedetlenség, a maga és mások eredményeinek szüntelen megkérdőjelezése vezeti el Bartát néhány őstémájához, mindmáig talányosnak érzett életműhöz, személységhez. Az Arany-, Vajda-, Kemény-, Jókai-tanulmányok a visszatérés és újraértelmezés példamutató teljesítményei, a friss, a korábbi saját olvasathoz képest is eredeti megközelítés olyan mintái, amelyek egyszerre vallanak rá a jelentős műalkotás (és a művet létrehozó ember) kimeríthetetlenlenségének, elvileg végtelen belső gazdagságának tézisére és az interpretátor szellemi ala-

kulásának, szempontjai időbeli változásának fölismérésére, még ha az utóbbi mozzanat a divatos recepció-esztétikától valószínűleg függetlenül vált is Barta szellemi egzisztenciájának egyik sarkkövévé. A két Toldi-elemzés közül az első (*Bevezetés Arany János „Toldi-jához”*) a keletkezés rejtélyét próbálja a műből visszafelé következtetve megfejteni: a mégiscsak kezdetlegesebb „eposzi rögtönzés”, *Az elveszett alkotmány után* „milyen élmények, milyen energiák szabadulnak fel a költőben” (8), hogy a Toldit remekművé formálják; a második (*Arany János „Toldi-járól”*), mint alcíme jelzi, „világkép és stílus” összefüggéseit vizsgálja, szándéka szerint részben úgy, mintha a művet „ma vennék először kézbe, nyitott, elfogulatlan izléssel” (32).

A hatalmas méretű Toldi-irodalomban e dolgozatokat a korrekció, a pontosítás, a lényeges kiegészítés értékei tüntetik ki: Barta differenciálónak tartja a Toldi „homéroszi vagy tágabb értelemben ősi-epikus” mivoltáról kialakult nézeteket (17), s mind a keresztényi és lovagi eszméktől, érzelmeiktől színezett „modernebb, morális emberideál” (171), mind a nyelvi sürítés, expreszszivitás, már-már a Horváth János-i „stílromantika” határán járás dolgában meggyőzően különíti el e művet a valóban „naív”, „egyszerű” epika látásmódjától és nyelvezetétől. Fejtegetései, említett korábbi programtanulmányával összehangban, az esztétikai dimenzióknak az eddigieknél precízebb meghatározásában összegeződnek. Alighanem az egy műre koncentrált vizsgálódás elkerülhetetlen következménye (noha éppen Bartától tanulhatunk legtöbbet az Egész szem előtt tartásának követelményéről), hogy egy-egy utalást, a szorosan vett tárgyon túlmutató célzást tűnődve fogadunk, szeretnénk bővebb kifejtésben megismerni. Mintha Arany szilárd, állandó, azóta is evidenciának számító irodalomtörténeti megállapításai rovására a bizonytalanság, az alkotással járó kétely elemét nagyítaná föl az a kitétel, hogy „elméleti szinten is késő örekoráig megoldatlanul kísérték népköltészet, népies műköltészet és nemzeti költészet problémái” (12). Fájlaható, hogy a Toldi szerelmével kapcsolatos fenntartásait, a dimenzió, az „egyedi hang” felemaságát (409) Barta éppen csak megpendíti, s így Arany emberélményének dinamikáját, modernizálódását sem követi nyomon, pedig „az egyéniség ösztönös, emocionális-szenvedélyes erői és impulzusai”, a sokáig tagadott „elementáris mélységek” (8-9) az Arisztophánész-fordító, a Bolond Istók folytatásának döbbenetes tervét papírra vető, s épp a Toldi szerelme erotikával, bosszúval

terhes légkörébe merülő Aranytól nincsenek is olyan távol, mint a nemzetiklasszicizmus-konceptió emberideáljához szabott leírás sejteti.

Vajdáról egész ciklus, kisebb kötetnyi tanulmány szól a könyvben, s ezt a mélyre merülő búvárkodást aligha magyarázza meg önmagában Bartának a kritikái kiadás szerkesztőjeként vállalt funkciója. Julow Viktorral folytatott beszélgetésében ő maga két fő indítékát emeli ki vonzódásának: a túlértékelést és lebecsülést korrigálni igyekvő „polemikus hevet”, meg az „emberi egyéniség” rejtélye, a diszonáns költészet jellem-tani összefüggése iránti érdeklődését (408–9). Kiindulása életrajzi és karakterológiai jellegű (*Így élt Vajda János, Vajda János költői arcképe*), a költő szerelmi lírájának szentelt nagy tanulmányt is azzal a profánul ható kérdéssel kezdi, „milyen szerelmet tudott ez a daliás kamasz a nőknek nyújtani, hogyan, milyen érzelmi szálakon tudott hozzájuk közeledni – milyen szerelmi partner lehetett belőle” (90). Olykor az irodalom-történész illetékességi körét túllépve, a lélek-elemző, sőt a patográfus módszereivel vizsgálja a vajdai személyiség szerkezetét, többnyire a defektusokat, a frusztrációt, a kompenzáció, az idő-lum-képzés jelenségeit, s a belőlük következő, a társulást gátló individualizmust, önérzet-túltengést. Az itt-ott feszengést keltő analízisek (mely ténykérdésekben is kiigazítja a Vajda-irodalom néhány makacsul ismételtgetett legendáját, pl. a költő pénzügyeiről vagy éppen „életművészetéről” szólva) kétségtelen nyeresége, hogy nyomatékosan fölhívja a kutatás figyelmét az élet(trajz) és a mű, az élmény és a vers viszonyának talányosságára. Gina költőjének művészetében, és hogy merész, más ízlés számára esetenként túlságosan szigorúnak tetsző értéktételeit rendre szabatos indokolással, széles körű érveléssel alapozza meg. Barta mindezzel finomítja a robusztus Mont Blanc-ember képétét, érzelmek, képek, nyelvi megoldások „széles skálájára” irányítva a figyelmet, „amely az expresszív, háborgó dinamizmustól a csöndes, olykor füllelt izzáson át a szelíd, átszellemiesített hangulatiságig terjed” Vajda költészetében (86).

Ugyanakkor a Vajda-tanulmányok a biografikus és jellemközpontú irodalomkutatás határait illető tanulságokat is kínálnak, a pszichológizmus veszélyeire is figyelmeztetnek. Az életmű egyenetlenségeit, a „szubliteratúrába” való lemerülés nem ritka jelenségeit (83) nagyrészt jellemgyöngöseségből, a mélyebb művészerkölcis elleni vétségéből eredeztetik: Vajda „nem tette föl a költészetre az életét (. . .), semmi hajlama nem

volt a művészet aszketizmusára” (83). A nélkülözést, nyomort vállaló Reviczky és Mikszáth ellenpéldái azonban nem igazán meggyőzőek; az előbbinek tehetsége és történeti jelentősége óhatatlanul elmarad a Vajdaé mögött, az utóbbi pedig olyan népszerűség, országos szeretet közegében akotta meg életműve javát, amely nem hasonlítható *Az üstökös* költőjének szituációjához. Vajda közönség nélkül maradását motiválhatta emberi összeférhetetlensége, költői produkciójának elvékonyodása 1861 és 1879 között, s talán nagyobb nyomatókat érdemelne mindenkori politikai állásfoglalásainak népszerűtlensége, a közérzülettel való kihívó szembenállása is, igazi egyetértéssel azonban akkor csatlakozunk Bartához, amikor a „költői mondanivaló” és a kifejezésére szolgáló „hatalmas erejű művészi eszközök” (84-5) újszerűségét hangsúlyozza, a maga korában modern filozofikus magatartásból, életérzésből, a „preszimbolista” stílus hazai talajtalanságából vezeti le a hőstét övező szellemi klíma zordságát, az értetlenség reakcióit.

Barta elidőz az „élményi költészet”, a „vallo-máslíra”, „a spontaneitás, a közvetlenség, az önkifejezés” problémájánál (70 skk.), s finom elemzésekkel bizonyítja be, hogy Vajdának jót tesz az élmény érlelése, a lebiggadás, a „hosszabb inkubáció” (70). Kérdéses viszont, hogy az életmű nagyobbik részeként föltüntetett versek, a legfőbb részleteikkel megkapóak, a tökélyig el nem jutók valóban a „spontán és explozív” jelleg, az „aktuális felgerjedés” distanciálansága miatt sikerültek-e kevésbé. Az alkotottság és az áttételenség, a gyöngébb darabokat is jellemezheti. A szerelmi ciklus formájához, amely az 50-es években a költői megnyilatkozás egyik fontos változata Vajda számára, eleve hozzátartozik az érzelmi regény megkonstruálása, a hatások, változatok kiszámítása és elrendezése, klisék, toposzok felhasználása, variációja – a kivitelezés esendőségeit a szakirodalom egy része joggal magyarázza modorossággal, az udvarló-bókoló szerelmi líra konvencióinak megtartásával, bizonyos élmények mesterkéltséggel imitációjával, majd ezen túl a népieség továbbfejlesztésének, korszerű mondanivaló kifejezésére alkalmassá tételének fejlődéstörténeti értelemben vett nehézségeivel (Sótér István). A „valomásszerű, dinamikus jellegű kifejező líra” és a „közvetlen petőfies, ábrázoló-realista líra” (72) Barta emlegette műfajtipusai legtöbbször szételemezhetetlenül ötvöződnek egybe a preszimbolizmus vagy (és) „a szerep-líra, a líraidramái monológ” kezdeményeivel. A kárhózat helyén a megbabonázott féltékenységgel kísérteties-

látomásos tudatképebe játssza át a reálisnak látó helyszín- és helyzetrajzot, s a Barta szép kommentárjában említett „személyes lírai kifakadás” (105) voltaképpen idézet, egy hallucináció rögzítése, mely épp így válik többé a sértett magánember panaszánál; az Arabella, hasonlóképpen, a Róza-szerellemmel való élményi összefüggésén túl mitikus helyzetet is föl idéz, „rájátszik” a Káin-mítosz apokrif változatára, lírai hőse nem azonosítható a gátlásos, a disszociáció rögzülésétől szenvedő Vajda privát énjével. Ismeretes, milyen gyakran és nyomatékosan eleveníti föl a költő a világszínpad képzetét, hányszor hasonlítja álomhoz, csalódáshoz az életet; az alakváltogatás, a forgandóság, az átalakulva megmaradás, a „színlés, csalás, hazugság” látomása poétikai következményekkel is jár, s a lírai alany elbizonytalanítása, változatos stilizációja e költészet „modernségének” olyan tanújele, amely már az ötvenes évek petőfies, népies, petrarkista szerepjátszásában, meg-megbicsakló hangpróbáiban ott készülődik.

Az érlelő tisztázásnak, a korábbi eredmények továbbgondolásának szép produkuma az eredetileg az 1975-ös Kemény-évfordulóra készült esszé, a *Kemény Zsigmond írói világa*. Virtuóz vonása a röpiratok, a publicisztika, főleg a Korteskedés... olyan interpretációja, mely nem annyira a történet, inkább az irodalmár szempontjait érvényesíti, a világrétekre (s nem az egykori politikai, társadalmi elméletek, állásfoglalások meghatározott céljaira) vonatkozó elemeket gyűjtve össze az író értekező prózájából. Barta a keményi valóságlátás „legvégső fogalmát, mindent átható és irányító tényezőjét” (274) keresi, s az egyéni világszemlélet és a formateremtés végső elvét az energia fogalmában ragadja meg: „ebben a világban mindenből energia árad, hatásdinamizmus-impulzus árad emberekből, csoportokból, jellemekből és intézményekből” (274); az író szerepe, hogy „felszabadítja, működteti, mintegy a porondra engedí” az energiahordozókat. Az indokló kifejtésben se szeri, se száma az eleven megfigyeléseknek, ismert dolgok meglepő, találmányos megközelítésének, mélyen dialektikus pl. az a fejtegetés, amelyben Barta a Kemény-világkép egymásnak ellentmondani látszó két „evidenciáját”, „a történelem és az embersors törvényzerűségének hitét” meg „az emberi iniciativa elismerése, (...) az emberi és kollektív létsors bizonyos fokú irányíthatósága” elvét (238–9) méri össze és mutatja ki egymást föltételező kölcsönösségüket.

A tanulságos és továbbgondolandó megállapítások sokaságából a komparatistikai észrevéte-

leket is érdemes kiemelni. Barta elemében van, ha ellentétzésre vagy legalább különböztetésre nyílik alkalma: pontosan meghatározza, miben tér el Kemény látásmódja Jókaiétól vagy Balzacétól (249), kevésbé fogékony – netán Leibnizre hivatkozó monádikus lélektani szemlélete miatt – az érintkezés, a párhuzamosság, a korélményben vagy stílusban való találkozás jelenségekére. A kellesténél merevebben állítja szembe Keményt nagy népies kortársaival, azt állítván, hogy „Sem a primitívnek, sem az archaikumnak a kultusza nem érződik nála”, és „hogy (már 1849 után) a magyar költészet megelőző népies korszakát elítéli” (263–4). Hiszen jóemlékszünk Keménynek Petőfi és Arany lángeszét bensőségesen értő, méltató megjegyzéseire, a székely népballada szépsége előtti hódolatára, a nyelvújításról adott éles elméjű bírálatára, és hogy a maga irányát, a történelem és a régi magyar irodalom fölélesztését hatásában egyáltalán nem látta külön a népiességétől: „E hatás – nem forrásaira nézve, melyekből kiömlik, de eredményei tekintetéből – hasonló leend a népies iskola reakciójához, bár alakító képességére nézve sokkal kisebb körben mozoghat.” – írja az Élet és irodalomban. Műfajkezelése, a viszonylag ismertebb életképszerű és balladás részleteken túl, a közmondások és szólások kultuszában is kapcsolódik a folklórhoz, s mivel ez a tendencia a nagy művek közül a legkésőbbben befejezett Zord időben tetőzik, aligha fogna mellé, aki tudatos fejlődésre, a népiesség sajátos változatához való közeledés szándékosságára gyanakodna Keménynél.

A XX. századi tárgyú dolgozatok közül semmiképp sem maradhatnak említetlenül a gondolatgazdagságukkal ámulatra, némely sarkított megállapításaikkal óvatos polémiára készítő Ady-tanulmányok. Közülük is kiemelkedik a *Vallásos élmény, életemény és küldetésstudat Ady lírájában*, amely a Változatok egy régi témára szerény alcímet viseli. Elméleti értékű kifejtését kapjuk itt annak a bonyolult kérdészövevénynek, hogyan születhet a vallásos élményből esztétikai érték olyan művelődéstörténeti stádiumban, „amikor a vallás mint tudatforma a többrétű kollektívum jelentős rétegeiben már kihalóban van” (425), és hogyan szövődik bele az istenes versek mondandója, terminológiája, hangneme a „profán” tudattartalmakat, pl. a vitalista életkultuszt vagy a fölfokozott költői hivatástudatot kifejező ciklusokba. Barta többszörösen összetettnek mutatja Ady vallásos „élménykincsét” (179), a keresztény jellegű elemek mögött ősi „pogány” motívumokat, a megtanult

mítoszok, jelképek mögött a lélekből „spontan módon fakadt” képzeteket fedez föl. Kevésbé megnyugtató ebben a koncepcióban az Ady egyéniségének ősi, archaikus, prelogikus vonásait túhangsúlyozó karakterisztika, amely „a szubkortikális személyiség átlagon felüli bőségével és gazdagságával” szembefordítja „az úgynevezett kortikális felépítmény csak másodrendű, kiszolgáló szerepét” (177, 188–9 stb.). Barta szuggesztívan írja le e költészet és élményvilág irracionális gyökérzetét, etnikai értelemben is vehető ősi jellegét, lelki mélyrétegek „tárnáiból” feltörő elementaritását, de mintha a képlet tisztasága kedvéért akaratlanul kicsinyítené Ady kivételes intellektusát, föladatvállalása tudatosságát, modern nyugat-európai típusú műveltségét, az ösztönös költő alakított szerepe mögött a nem közönséges mûgondot.

Ez a szemlélet a Hunn, új legenda körüli „tanakodásban” (*A lángelme gesztusai*) is szóhoz jut, amely egyébként az 1977-es Ady-centenárium kis számú, igazán szellemes és figyelmet érdemlő megemlékezései közé tartozik. Perújrafölvételt kezdeményező provokatív lépéssel Barta bevallottan Hatvany szemponjtjából nézi „az ügyet” (201), az Ady-bírálat és -értékelés lényegszerű feszültségeit, dilemmáit fedezi föl kettejük levélváltásában és az ehhez kapcsolódó verses ars poeticában. Élet és mű konfliktusáról, még közelebbről a „romboló életforma” és az „igazi költészet” közötti választás kényszeréről szól a vita, arról: „Hol van az a határ, amelyen túl az önkielés már rombolás válik?” (230–4) A Vajdával szemben is fölállított aszkéziskövetelményt megismételve, Barta a századelő korának nagy paradoxonát fedezi föl abban, hogy az „életfilozófiai-vitalisztikus” irányok alkotásellenessége dacára a művésznek, a műnek továbbra is föladata marad, hogy „az életet egy magasabb ontológiai szintre emelje föl” (211). Kontroll nélkül hagyja viszont az alaptételt, Ady hanyatlásának, alkotói fegyelme lazulásának, a „nagyszerű produktivitást” megtörő „halálos vacillálásnak” Hatvany fogalmazta vádját (202). A korszak kutatói hangváltást, stílusfejlődést, a szimbolista poétika meghaladását észlelik Ady (és más nyugatos lírikusok) 1912 utáni korszakában, az értékcsökkenést illetően azonban nem alakult ki megbízható konszenzus, sőt mai ízlésünk inkább a Hatvanytól föltétel nélkül magasztalt korábbi kötetekben talál némi szecessziós túldíszítettséget, fölszigázott dekorativitást.

Mindeddig a *Költőről, íróról, művekről* címen egybefoglalt tanulmányok mellé írtunk

széljegyzeteket, de ezt az aránytalanságot menti, magyarázza talán az ebbe a fejezetbe iktatott dolgozatok gondolati telítettsége, a kérdések és válaszok izgalmas eredetisége. A második ciklus tanulmányai, az *Irodalomtörténezsze*ről szóló emlékbeszédek vagy előszavak vonzóan egyesítik a tárgyilagosságot az egyéni érdekelttséggel, a történeti mérlegelést a személyes emlékeket, vonzalmakat kimondó szubjektivitással. Amikor Toldy Ferenc örökségében a sokoldalúságot, a „szakma határain” túllátó univerzalitás igényét (287) hangsúlyozza, Négyesy érdemét (akivel különben szentesi származása is összeköti) „a pszichológiai, lélektani érdeklődés és megértés fejlettségében” (296) jelöli meg, Kerecsényit pedig nagyszerű tanárként, „pedagógiai eszmélkedőként” (316) jellemzi, tárgyával együtt Barta önmagáról, saját törekvéseiről is számot ad. A *Horváth Jánosról* írott, a „Fejlődéstörténet” kiadása elé szánt tanulmányból fokozott hangsúlyt érdemel az a gondolat, hogy a „a humán diszciplínák területén az elavulásnak és túlélésnek különös törvényei vannak” (309), a nagy filozófiai, esztétikai rendszerek, irodalomtörténeti koncepciók nem úgy válnak érvénytelenné, mint a megcáfolt természettudományos tételek, hanem van bennük „valamelyes művészi színezetű érték, amely lenyűgöz, esetleg gyönyörködtet is”, „át-szól hozzánk a múlt szférájából” (309). Olyan axióma ez, amelynek belátása nélkül a Horváth János-i életmű (és Barta más kiváló példákat is fölsorol) jogos, szükséges bírálatának és maig eleven sugárzásának, inspiratív hatékonyságának kettősségét sem értelmezni, sem értékelni nem lehetne megnyugtató módon.

A vizsgált költői, művészi, esztétikai teljesítményekben Barta szívesen keresi – a „nagycsoporton”, a nemzeten vagy népen belül – egy-egy külön embercsoport sajátos minőségének és törekvésének lenyomatát, a személyes egyéni teljesítményben a félig-meddig személytelen közösségi mozzanatot, mely akkor jön létre, ha a tájélmény, az etnikai árnyalat és a kollektív történelmi tapasztalatok alapján a kisebb közösségben „az összetartozás és a különállás, a különösség tudata” (364) is föltámad, „szellemi téren is” dokumentálódni akar. A *Város és költői* c. antológia-bevezető (az *Elegyes darabok* ciklusban) Debrecen és a magyar költészet kapcsolatával vet számot, azt nyomozza, hogyan színezi a „városprofil”, Debrecen és a hozzá tartozó tájegység időben is változó „különleges arculata” (363) az itteni irodalmi kultúrát, a vele kapcsolatba kerülők szellemi fiziognómiáját. Az elemzés pontos-

ságát dicséri, hogy a fölmutatott megkülönböztető vonások Csokonaitól mondjuk Gulyás Pálig valóban ráillenek a debreceniség nagy reprezentánsaira, egyszersmind Barta tárgyilagosságát, tudósi elfogulatlanságát bizonyítja, hogy a tradíció történetileg kialakult kettősségét, belső ellentmondását is érzékelteti: „A 'debreceni szellem' ösztönző erő és újkeresés – de egyúttal keret és merev hagyomány is” (365). Bár ebben a tanulmányban „kívülről jött” debreceniként szól magáról, az *Életmozaik* fejezetből kiderül, hogy jó ideje Barta életműve is a város szellemi értékei, termékenyítő hagyományai közé tartozik: kutatótársaival és tanítványaival együtt vállalja a „debreceni iskola” megjelölést, és szabatos tömörséggel jellemzi e műhely alapelvét, módszereit. A közösségvállalás nincs ellentétben az individuális kutatás elvével; „amit az én tapogatózó ösztönöm a műben és az alkotóban keres, azt csak én tudom megérezni”, mondja Barta (411), de „kezdeményező jellegű” tanulmányai funkcióját nagyobb tudománytörténeti távlatban szemléli: „talán mások kezében építőkövei vagy elindítói lesznek egy jövő szintézisnek” (411).

Az *Évfordulók* a tanulmánykötetek ama ritkuló típusához tartozik, amely az egyes fejezetek,

dolgozatok külön-külön értékelhető megállapításain túl valami többletjelentést is közöl, irányt jelez, magatartásmintát sugall. A legjobb értelemben vett szellemi öntörvényűséget, kutatói eltökéltséget példázza, a divatjelenségektől való olyan függetlenedést, mely nem a mindenkori új elméletek, közelítési módok negligálásában nyilatkozik meg, hanem elemző kritikájukban s a bevált régebbi szemléletformával és metodikával való szembesítésükben, részleges integrációjukban. A kutatás, a tudományos munka Barta számára személyes élmény, amin azt is érti, hogy az egész személyiség ügye: nemcsak anyaggyűjtő fegyelem és csoportosított, értelmező, logikus gondolkodás kell hozzá, hanem „az átélés, a beleélés” és nem utolsósorban „a stílus művészte” (413), irodalomtörténész beszélgetőtársa szavaival „a szubjektivitás és az intuíció” értékei is. Az interpretáció tudományosságának, a műértelmezés egzaktságának túlhajtott igénye idején különösen hatékony és bátorító lehet egy olyan kétségkívül nagy formátumú kutató példája, aki az irodalomtörténetírás helyét, értelmét, érvényességét ma is csökönnyösen a művészeti jelenségek körében és „az emberi szembenézés nagy láncolatában” (309) jelöli meg.

Csűrös Miklós

MORITZ CSÁKY: VON DER AUFKLÄRUNG ZUM LIBERALISMUS

Studien zum Frühliberalismus in Ungarn. Wien 1981. 272 l.

A középiskolás nemzedékek tudatába belevevett irodalomtörténeti közhely szerint a magyar jakobinusok kivégzését követően, a ferenci reakció évtizedeiben közvetlen politikai cselekvésre nem volt lehetőség, s a Kufsteinből kiszabadult Kazinczy éppen ezért terelte az átalakulásért vívott harcot politikamentes területre, a nyelvújítás keretei közé. Újabbán persze már nem szokás történelem és irodalomtörténet között ilyen szorosra húzni a szálakat. Ma Kazinczy tevékenységét a kortárs, külföldi és hazai nyelvújítási törekvések, nyelvfilozófiai nézetek kontextusában mérjük fel, s az ilyen irányú kutatások fényében világossá vált, hogy a magyar nyelv és irodalmi ízlés megújítása mennyire a kor követelményei által kikényszerített szükségszerűség volt; mellettük a politikai cselekvés lehetetlenné válása csak személyes, s nem is alapvetően fontos indítként jöhet számba. Az idézett közhely ki-

alakítására az a korábbi történész álláspont adott lehetőséget, amely a jakobinus mozgalom leplezése és az 1820-as évek reformküzdelméi közé eső évtizedeket a magyar történelem „szürke korszakai” közé sorolta, s a ferenci reakció mindent megbénító voltát hangsúlyozta. Ám mára már az is világossá vált, hogy a jelzett évtizedeket legalábbis differenciáltabban kell megítélnünk; Moritz Csákynek *A felvilágosodástól a liberalizmusig* című könyve éppen e törekvés jegyében született. Csáky alaptézise szerint az 1790-es évek reformtörekvései és az 1820-as évek végén meginduló újabb reformhullám között szerves kapcsolat van, amit nem csupán, s talán nem is elsősorban az 1790-es évek elején született országos bizottságok munkálatainak elővétele jelez, hanem a közbeeső évtizedekben, bár nem meghatározó súllyal, de állandóan szót kérő átalakítási-változtatási javaslatok léte is bizonyít. Lé-